

Н. В. Корчакова

ПРОСОЦІАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА СКЛАДОВА МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті досліджено питання формування просоціальності як професійно важливої якості психолога. Проаналізовано розуміння феномена просоціальності в сучасній психології; підкреслено її роль у здійсненні професійної діяльності психолога; висвітлено основні елементи просоціальності як інтегративної особистісної характеристики; окреслені шляхи формування просоціальності у процесі вузівського навчання.

Ключові слова: просоціальність, просоціальна поведінка, студенти-психологи, професійні якості.

В статье исследована проблема формирования просоциальности как одного из важнейших элементов успешной деятельности психолога. Проанализировано понимание феномена просоциальности в современной психологии, подчеркнута её основополагающая роль в реализации целей психологической помощи, освещены основные элементы структуры просоциальности как интегральной личностной характеристики, обозначены основные пути формирования просоциальности в процессе вузовского обучения.

Ключевые слова: просоциальность, просоциальное поведение, студенты-психологи, профессиональные качества.

Prosociality is a fundamental theme in all branches of the psychological sciences. The fact that humans cooperate with nonkin is something we take for granted, but many psychologists consider that our species' ability to behave prosocially may be based on human-unique psychological mechanisms. Scientist argue that these mechanisms include the ability to care about the welfare of others (other-regarding concerns), to «feel into» others (empathy), and to understand, adhere to, and enforce social norms (normativity). We suggest that prosociality is one of the most important elements of the successful psychological professional activity and it plays the fundamental role in achieving the goals of psychological help. We analyze understanding of the prosociality phenomenon in modern psychology, highlight the main elements of this integrative personality characteristic's structure. In conclusion, we consider how

motivational, emotional, and normative elements of prosociality have to be developed by student during their university training.

Keywords: *prosociality, prosocial behavior, undergraduate students in psychology, professional qualities.*

Постановка проблеми. Професія психолога – одна з порівняно нових ліній трудової діяльності особистості. Протягом останніх 20–30 років простежується інтенсивне проникнення ідеї психологічного супроводу населення в український соціокультурний простір. Це виявляється у підвищенні психологічної готовності людей до отримання психологічної допомоги, розширенні системи психологічних служб, розвитку ліній професійної підготовки психологів. Загрози, які нависли над нашою країною в останній період, не лише інтенсифікували дані процеси, але й підкреслили необхідність внесення змін у професійну діяльність практикуючого психолога та його підготовку. Зростання запиту на екстрену психологічну допомогу, надання якої здійснюється у складних психотравмуючих умовах, що містять загрози не лише для життєдіяльності клієнтів, але й для психічного здоров'я психолога, посилює увагу до особистісної складової цієї професійної діяльності, сформованості її основних диспозиційних характеристик.

У психологічній науці неодноразово порушувалися питання про особистісні характеристики представників цієї професії, особливості розвитку професійних якостей психолога. Обговорювалися питання розвитку комунікативних здібностей, емпатійності, толерантності, конгруентності [1; 2; 6; 7]. Особлива увага приділяється науковцями феномена емпатії. Розуміння цього феномену в контексті, який сумарно можна позначити як **зцілювальну співучасть**, робить його невід'ємним елементом діяльності психолога.

Проведений аналіз розуміння емпатії у психологічних дослідженнях, що розглядають її як найважливіший чинник мотивації допомоги, альтруїзму, морального розвитку, засвідчує, що в їх основі лежить трактування емпатії як емоційного реагування, відгуку на стан іншої людини (актуальний або передбачуваний), різні варіації якої можуть бути узагальнені за допомогою категорії відносини (Н. Айзенберг, Ч. Батсон, Т. П. Гаврилова, М. Хофман). Емпатія у цьому аспекті розглядається як:

- поділ почуттів іншої людини;
- переживання почуттів, відповідних стану іншої людини і які сприяють її благополуччю;
- здатність/хильність емоційно відгукуватися на почуття інших людей (у тому числі включаючи реагування емоційними переживаннями, орієнтованими на себе, а не на іншого) [3].

Проте, на нашу думку, феномен емпатії не охоплює всієї різноманітності та поліваріантності проявів поведінки, спрямованої на допомогу іншим людям. Пошук у цій сфері повинен продовжуватися у напрямку виокремлення для аналізу інтегральних характеристик, які здатні виконувати домінуючі функції у процесі професійного становлення особистості та її професійного життя. Однією з таких характеристик, на нашу думку, є просоціальність.

Мета цього дослідження – проаналізувати сутнісні характеристики просоціальності як інтегральної професійної якості психолога та її формування у процесі навчання у виші. Як відомо, професійна діяльність психолога спрямована на надання психологічної допомоги при виникненні суб'єктивних чи об'єктивно-суб'єктивних утруднень у життєдіяльності окремо взятої людини чи певних соціальних спільнот. Отже, за своїм змістом діяльність практикуючого психолога належить до активності просоціального типу. Її основне завдання – діяти на користь іншої людини, полегшити її страждання, підтримати, допомогти у важку хвилину.

У психологічній науці є декілька підходів щодо визначення сутності просоціальної поведінки [5, с. 13–17]. Погоджуючись із змістовим компонентом (дія на користь іншого), психологи дискутують щодо її мотиваційних основ, рівня безкорисливості особистості. Враховуючи соціальну значущість наслідків цього типу поведінки, ми погоджуємося з позицією тих дослідників, які акцентують увагу саме на цьому компоненті активності. Це і дозволяє розглядати професійну діяльність психолога з ракурсу просоціальності. Погляд на інші види професійної діяльності, і, перш за все, на групу професій суб'єкт-суб'єктного типу дозволяє стверджувати, що просоціальні аспекти входять у структуру і інших ліній трудової діяльності людини, але вони не займають там домінуючого положення. Зокрема, допомагаючи хворому, лі-

кар взаємодіє з особистістю, але його основна увага зосереджена на стані здоров'я людини, функціонуванні органів і систем людського тіла. Увага юриста при взаємодії з клієнтом прикута до правового поля життєдіяльності людини. Допомога менеджера зосереджена на стимулюванні тих чи інших виборів людини, підвищення її компетентності у цій сфері та ін.

На відміну від цих форм допомоги психологічний супровід має на меті полегшити душевні переживання людини, гармонізувати її психічні стани. Адресатом психологічної допомоги перш за все є душа людини, а не її тіло чи окремі аспекти її життєдіяльності. Розглядаючи психологічну допомогу як різновид просоціальної діяльності відповідно можна говорити і про окремий різновид просоціальних мотивів особистості – професійні. Їх формування повинно увійти у загальну структуру розвитку професійної мотивації у процесі підготовки у ВНЗ майбутніх фахівців-психологів та у процесі безпосередньої професійної діяльності. На думку академіка С. Д. Максименка, здійснені наукові пошуки дозволили запропонувати концептуальну модель довготривалої мотиваційної готовності професіоналів, зміст якої відображає стрижневі характеристики їх майбутньої діяльності і поєднує в собі такі структурні компоненти:

I. Ціннісно-смісловий блок: позитивне ціннісно-смісловне (у найвищому прояві смисложиттєве) ставлення до професійної діяльності; інтегрованість професійно значущих цінностей – самовдосконалення, збереження індивідуальності, духовного задоволення, креативності, а також навчально-професійної діяльності в системі смисложиттєвих орієнтацій особистості майбутнього фахівця.

II. Блок професійної спрямованості: інтерес до своєї професії, задоволеність професійним вибором, бажання працювати за спеціальністю; наявність професійних цілей та позитивних очікувань щодо професійної самореалізації.

III. Блок навчально-професійної мотивації: власне професійна мотивація, яка представлена релевантними щодо праці психолога мотивами перетворення, досягнення та комунікації; внутрішня мотивація оволодіння професією, релевантна змісту самої діяльності, сутністю якої є бажання стати кваліфікованим фахівцем [4].

Водночас необхідно зазначити, що професійно релевантна поведінка, заснована лише на професійній мотивації, не може забезпечити успішність у діяльності психолога. Перебуваючи у важкому душевному стані, людина прагне отримати якісно інший рівень допомоги, ніж просто професійно-мотивоване сприяння. Дієвою є допомога, яка сприймається як душевний порив, як вияв щирого прагнення психолога допомогти. Отже, основою психологічної допомоги повинна бути не лише просоціальна професійна мотивація, а сформована особистісна риса, яку ми називаємо просоціальністю. Така позитивна якість входить у систему чинників, які впливають на ефективність професійної діяльності психолога. За своєю сутністю вона є однією зі стійких внутрішніх характеристик особистості, які визначають постійність у системі її поведінкових проявів.

Просоціальність як інтегральна характеристика зумовлює налаштованість суб'єкта на сприяючу поведінку щодо партнерів, які оточують, чи більш широкого соціального кола людей і їх спільнот. Вона виявляється у здатності особистості декодувати соціальну ситуацію з погляду необхідності надання допомоги, усвідомлення власного діяльнісного потенціалу, готовності брати відповідальність у проблемних ситуаціях та здійснювати активні кроки для покращення чи полегшення життєвої ситуації інших людей. Критеріальними показниками цієї особистісної риси є конкретні дії на благо інших та емоційні переживання через їх проблеми. У першому випадку маємо активно-діяльнісний вияв просоціальності, в іншому – пасивно-потенційний вияв, який вказує на особистісну готовність суб'єкта діяти при виникненні певних змін у соціальній ситуації взагалі чи життєвій ситуації об'єкта допомоги.

Як інтегрована характеристика, просоціальність має складну ієрархізовану структуру. До її основних елементів можна зарахувати:

– налаштованість на соціальний світ, що виявляється в увазі особистості до людського життя, спостережливості щодо діяльності, поведінки та стосунків між людьми. Така якість забезпечує виокремлення з великої кількості зовнішніх стимулів складові, що стосуються життя інших людей. Протилежною якістю є соціальна байдужість, заглибленість у себе, безконтактність;

– доброзичливість та емпатійність. Якщо перша характеристика забезпечує здатність вибудовувати емоційні зв'язки з людьми, то друга виступає безпосередньою передумовою просоціального вчинку, оскільки створює можливість проникати у внутрішні стани іншої людини, на емоційному рівні не лише розуміти її, але й переживати за неї;

– просоціальна спрямованість. Спонукальна сила, яка формує готовність особистості до активної позиції у ситуаціях просоціального типу. Під такими ми розуміємо ситуації, у яких події вказують на об'єктивно чи суб'єктивно наявні життєві утруднення, або ж декодуються спостерігачами як такі:

– Соціальна перцепція. Чуттєва основа соціальної взаємодії, що забезпечує сприйняття зовнішніх ознак особистості партнера, їх зіставлення з особистісними характеристиками.

– Соціальний інтелект. Когнітивна характеристика, яка забезпечує просоціальному суб'єкту як здатність аналізувати соціальну ситуацію, так і розуміти особливості її оцінювання та емоційно-поведінкового реагування з боку реципієнта допомоги.

Просоціальність не є вродженою характеристикою. Вона підпорядкована загальним закономірностям розвитку соціальних якостей. При цьому кожна складова якості має свої особливості становлення та розвитку. На ранніх етапах онтогенезу становлення першооснов просоціальності відбувається на основі інтуїтивних наслідувальних програм. Починаючи з підліткового періоду, ця особистісна характеристика набуває первинно визначених форм та пов'язується із включенням програм самовиховання. Водночас необхідно визнати, що значна частина соціальних поведінкових програм у цьому віковому періоді, як і раніше, продовжує формуватися стихійно. Підлітковий егоїзм, інтенсивний пошук власної ідентичності та значна опіка з боку дорослих не сприяють розвитку уваги до проблем навколишніх та спроб активно сприяти їх вирішенню. Особлива увага проблемі розвитку просоціальності в період підлітковості, юності та ранньої зрілості була приділена в роботі італійського науковця В. Luengo Канасті [8]. На її думку, розвиток просоціальності в період, який нас цікавить, характеризується нелінійністю та мультиваріативністю. На відміну від попередніх досліджень, які постулювали стабільність розвитку просоціальної поведінки (Coté

et al., 2002; Nantel-Vivier, 2009) або її зростання від періоду до періоду (Eisenberg et al., 2006), авторка зазначає, що тільки дві серед семи експериментальних підгруп, демонстрували стабільний шлях розвитку просоціальності від юності до дорослого життя. Три інші підгрупи виявляли тенденцію до постійного зростання проявів просоціальної тенденції у своїй поведінці, а ще дві підгрупи демонстрували різке зниження проявів просоціальної поведінки у віці близько 17 років (для чоловіків) і 18 років (для жінок). Ці результати дають підставу стверджувати, що розвиток просоціальності на етапі юності та ранньої зрілості має складний поступальний та гетерогенний характер розвитку. Дослідження В. Luengo Kanacri підтверджують наші ідеї та демонструють, що зниження рівня просоціальності від 13 років до 17–18, в подальшому змінюється зростанням її проявів приблизно у віці 21 року. Саме цей період пов'язаний у більшості молодих людей з набуттям майбутньої професії в межах навчання у ВНЗ.

Вибір професії психолога та, відповідно, прихід до вищого навчального закладу ставить перед молоддю завдання не лише оволодіти системою теоретичних психологічних знань і умінь, але й розібратися в особливостях своєї особистості. Майбутні психологи повинні усвідомити важливу закономірність особистісного розвитку: на етапі первинної професійної ідентифікації значна частина психологічних характеристик людини повинна перейти із рівня особистісного функціонування у розряд професійно значущих якостей. Саме таке трансформування повинне відбутися і з такою якістю, як просоціальність.

Формування нового рівня просоціальності у процесі навчання у ВНЗ можливе за умови усвідомлення студентами сутності такої характеристики та її значущості для майбутнього професійного життя. Це вказує на те, що на початковому етапі формування професійної якості увага повинна перш за все зосереджуватися на розвитку її когнітивно-мотиваційної складової.

Ознайомлення студентів із сутністю просоціальності та просоціальної поведінки передбачає розкриття природи дій на користь інших людей, виокремлення як біологічних, так і соціальних механізмів цієї стратегії. Особлива увага повинна зосереджуватися на аналізі ролі просоціальної орієнтації та поведінки у гармонізації міжособистісних стосунків, поясненні значенні просоціальної

активності для суспільного та особистісного розвитку, її вплив на здоров'я людини та її самопочуття. Враховуючи професійну спрямованість дидактичного та виховного процесу доречним буде ознайомлення студентів з історичними аспектами становлення просоціальної проблематики у психологічній науці, розробленими теоретичними моделями просоціальної поведінки. Розвиток власних соціальних тенденцій буде утрудненим без аналізу мотиваційних основ просоціальності. Доречним є ознайомлення з дією не лише класичних просоціальних спонук: альтруїстичних та колективістичних мотивів, але й ролі егоїстичної мотивації у формуванні просоціальних форм поведінки чи ролі мотиву принциповості як диспозиційного джерела соціально позитивних вчинків.

Незважаючи на те, що йдеться про стійку особистісну характеристику психолога, яка повинна лягти в основу усієї його професійної діяльності, студентів доречно ознайомити із впливом ситуативних змінних на просоціальні стратегії людини. Одним із важливих висновків, який висвітлюється в наукових роботах є схильність людей до ігнорування впливу ситуативних змінних при оцінці поведінкових проявів партнерів. На думку психологів, однією з причин цього явища є дія фундаментальної помилки атрибуції. Часто оцінюючи вчинки навколишніх, студенти-психологи перш за все зосереджують свою увагу на особистісних якостях партнера, шукаючи саме у них причину тих чи інших поведінкових проявів. Це стосується виокремлення як позитивних, так і негативних характеристик. Закономірно, що ігнорування ситуативного чинника веде до помилкового сприйняття і неадекватного соціального оцінювання, оскільки диспозиційні та ситуативні змінні не функціонують у ізольованому варіанті. Зважаючи на те, що ситуативний чинник просоціальної поведінки це досить розмаїте, поліморфне явище (надання допомоги може заважати зайнятість, неправильна інтерпретація неоднозначної ситуації, незрозуміння того, хто повинен взяти на себе відповідальність, відсутність необхідних знань та здібностей, страх можливих наслідків), розуміння закономірностей і механізмів реагування людей на життєві утруднення інших сприятиме не лише правильній інтерпретації молодими психологами власної поведінки, але й декодуванню соціального простору, та накопиченню професійного досвіду.

Просоціальність, як особистісна риса, має багато поведінкових форм: допомога, заступництво, співпереживання, співчуття, вияв вдячності. Кожна з них має різне психологічне навантаження, спосіб реалізації, стильові і формотворчі характеристики. Ознайомлення з ними є важливою лінією розвитку просоціальної компетентності. Усвідомленню сутності цього конструкту сприятиме аналіз стадіальності просоціального розвитку особистості, ознайомлення із чинниками, що посилюють просоціальні тенденції. Особливу роль у становленні когнітивно-мотиваційних основ просоціальності має ознайомлення з лінією вікової генези цієї соціальної стратегії.

Ознайомлюючи майбутніх психологів із особливостями просоціальної стратегії потрібно враховувати, що перехід від знань до поведінкових проявів на основі власних диспозиційних характеристик є неможливим без усвідомленого вправління та рефлексивного осмислення. Ці можливості відкриваються перед студентами у процесі тренінгових занять та ролевих ігор, участі у волонтерських програмах та психологічних консультаціях. Унікальну роль у формуванні просоціальності як професійної риси психолога має проходження практики на базі дошкільних установ та шкіл. Спілкування з дітьми сприяє розвитку турботливого ставлення до школярів, їх психологічних проблем. Особливу роль можуть відіграти програми індивідуальної психологічної курації дітей з особливими потребами, вихованців інтернатних установ, дітей із сімей асоціального типу, людей похилого віку. Наша думка узгоджується з результатами досліджень інших науковців. Як зазначають дослідники, студенти-психологи часто не володіють необхідними професійними навичками роботи з людьми, які потребують спеціального підходу. Так, у роботі А. І. Руденко проаналізовано проблему готовності студентів до роботи з дітьми з особливими потребами [7]. Згідно з її висновками, на фоні латентного співчутливого, емпатійного, толерантного, гуманного ставлення у студентів має місце низький рівень розвитку когнітивного компоненту, який виявляється у недостатності знань щодо практичних способів реалізації психологічної допомоги. Крім того, автор зазначає, що, незважаючи на те, що особистісний компонент є одним із важливих структурних елементів готовності до здійснення професійної діяльності, саме він

часто характеризується низьким або середнім рівнем розвитку. Це дає підстави трактувати таке ставлення до реципієнтів психологічної допомоги як гуманне, але непродуктивне. На нашу думку, системність, послідовність та різноманітність форм організації психологічної практики, розробка спецкурсів та тренінгових програм розвитку асертивності, рефлексії, дієвої просоціальності дозволить студентам опанувати практичні способи реалізації своїх особистісних соціальних якостей у формі сприяючої, підтримуючої, емпатійної поведінки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що просоціальність є одним із найважливіших компонентів професійної діяльності психолога. Як інтегральна характеристика, просоціальність виявляється у здатності особистості усвідомлювати власний діяльнісний потенціал, готовності брати відповідальність у проблемних ситуаціях та здійснювати активні кроки для покращення чи полегшення життєвої ситуації інших людей. Високий рівень розвитку цієї характеристики дає змогу психологу не просто розуміти проблеми клієнта, співчувати йому, але надавати дієву підтримку та допомогу. Для ефективного розвитку цієї особистісної якості необхідно здійснити детальний аналіз психолого-педагогічних умов, які забезпечуватимуть її формування у процесі навчання у виші.

Література:

1. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. П. Андрійчук; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
2. Дмитерко-Карабин Х. М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів [Текст] : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Х. М. Дмитерко-Карабин ; Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Карягина Т. Д. Эволюция понятия «эмпатия» в современной психологии [Текст] : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 – Общая психология, психология личности, история психологи / Т. Д. Карягина. – М., 2013. – 175 с.
4. Максименко С. Д. Специфіка підготовки майбутніх спеціалістів у контексті економічної психології [Електронний ресурс] /

С. Д. Максименко. – Режим доступу : http://eprints.oa.edu.ua/1263/1/Maksymenko_02.04.12.pdf.

5. Павелків Р. В. Просоціальний розвиток особистості / Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : О. Зень, 2013. – 348 с.

6. Пов'якель Н. І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів [Текст] : автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Н. І. Пов'якель; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 40 с.

7. Руденок А. І. Готовність майбутніх психологів до роботи з дітьми з особливими потребами / А. І. Руденок // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – С. 54–56.

8. Kanacri B. L. Development and Promotion of Prosocial Behavior from Adolescence to Young Adulthood: Antecedents and Civic Outcomes / B. L. Kanacri: Doctoral Dissertation: Sapienza University of Roma, 2014. – 208 с.